

AZ
ORVOSI HETILAP
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI
— KÜLÖNLENYOMAT —

LXXI ÉVFOLYAM, 18. SZÁM

**BÉLDI PÁL PESTIS ELLENI
ORVOSSÁGA**

ÍRTA:
MAYER FERENC KOLOS DR.

KIR. MAGYAR EGYETEMI NYOMDA BUDAPEST, 1927.

Béldi Pál pestis elleni orvossága.

Jókainak, a nagy mesemondónak regényei jutnak eszembe, Török világ Magyarországon, Erdély aranykora, A janicsárok végnapjai, amikor ezt a nevet leírom: *Béldi Pál de Uzon!* Consiliarius et regni Generalis mortuus in Constantinopoli – tanácsúr és a birodalom generálisa, meghalt Konstatinápolyban –, ahogy *Apor Péter* róla a *Synopsis mutationuniban*¹ feljegyzi.

Nagy név volt egykor Erdély történetében. Ágasbogas családfa tartozott hozzá, melynek hajtásai összefonódtak a Báthoriak, Hallerék, Kálnokiak, Banffyak, Wesselényiek törzsfájával. S az idő hogy elkorhasztotta a nemes Béldi-családot! „Mind elenyésztek, miként az árnyék” (Sap. 5. v. 9.) – s maradt utánuk egy-két kusza sor, kéziratos könyvek üres lapjaira vagy margóira odavetett néhány megjegyzés.

Egy ilyen, hevenyében készült, 18 soros írást óhajtok ismertetni, amelyet egy, valamikor a Béldiek tulajdonát képező papírkódexben találtam, annak egyik üresen maradt oldalára bejegyezve. A XVII. századi Erdély egyik pestis elleni orvosságát örökítette meg e lapon valaki, talán maga Béldi Pál, aki Márk barát krónikájának a kézirat elejét tevő másolatát is végigolvasta és széljegyzetekkel látta el.

Magát a kéziratgyűjteményt a múlt század ötvenes éveitől ismerjük *Béldi-kódex* néven. Eredetije az egri főegyházmegegye könyvtárában található.³ A kódex oktávalakú, vastag papírlapokból összefont füzet. Valaki, bizonyára iskolázott ember, még a XV. században, pontosabban a Hunyadi Mátyás korá-

¹ Monum. Hung. Hist. H. Scriptores. 11., 268. o.

² A kolosmonostori konvent adatai szerint összeállította *Apor*, id. mii 25. o.

³ Megtekintettem a kódexnek a MTA. levéltárában Cod. lat. 4. r. 1. sz. jelzés alatt őrzött másolatát is. Ez azonban csak Márk barát krónikáját, vagyis az eredetinek 1-118. oldalig terjedő részét tartalmazza. A másolat elejéhez hozzá van kötve a kolozsvári r. k. gimn. 1852/53-as Évkönyvének egy lapja, amely az eredeti kódex egyes kiválóbb részeinek facsimile-sorozata. A másolatot *Vass József*, kolozsvári piarista tanár készítette, s 1852-ben küldte meg az Akadémiának.

ban importált magyar humanizmus idejében állíthatta össze különféle feljegyzések céljaira. A könyvnyomtatás feltalálása utáni évtizedekben, amikor még egy-egy nyomdatermekért horribilis áratok kérések, s amikor nagyon megválogatták, hogy mi kerüljön sajtó alá, divat volt a nem klasszikusnak tekintett írásművek kéziratok sokszorítása. Egy-egy vastag feljegyzéses füzet ilymódon, változatos és az egyéni ízlés szerint összeválogatott tartalmával sokszor a családi könyvtár (*Vass*) szerepét játszotta. Még jóval később is, – mutatis mutandis – a családi imakönyveknek, csi-zióknak, öreg bibliáknak hasonló okból megkülönböztetett becsben volt részük.

Így érthető, hogy kódexünk is változatos tartalmú, és az öröklés és elajándékozás által beállott gazdacsere szerint újabb és újabb részletekkel bővült. Belekerült, mint első és legrégebbi rész Márk barát krónikájának 1462-1473 közt írt másolata, amely a magyarok viselt dolgait 1330-ig tárgyalja (1-118. o.); utána meteorológiai szabályok következnek „Tractatus de diversis impressionibus aeris” címmel és 1473-as keltezéssel. Egy későbbi birtokosa a kódexnek e kéthasábos fejtegetés végén megjegyezte, hogy „Bezzeg io wdeo volt Matthias király idwiben”, ami alatt nyilván az ég és nem a politika felhőinek járására célzott.

Ezt követi sorrendben a 134. oldalon jelen fejtegetésünk tárgyát képező magyar nyelvű pestis elleni orvosság, a „Remedium contra pestem”, amely a később kifejtendők alapján XVII. századi, Erdélyben írott, valószínűleg Béli Páltól származó közbeszűrásnak tekintendő. Bárki írta is azonban, a levegő hatásairól írott fejezet után logikailag a legmegfelelőbb helyre illesztette be ezt a különös, részleteiben másúnn is ismert, de összeállításában curiosumként ható orvosszert.⁴

Vegyük ide még a következő három, részben erotikus történetet: Galliphust (135. o.), Marcalphus és Salamon király esetét (137. o.), Aeneas Sylvius, a későbbi II. Pius pápa két levelét A két szerelmesről szóló,⁵ töredékesen másolt elbeszélésével együtt; lapozzunk át továbbá néhány, foglalkozások szerint csoportosított

⁴ *Vass József* piarista, aki a kolozsvári r. k. gimn. 1852/53-as Évkönyvében a Béli-kódexet általában, annak első, magyar krónikát tartalmazó részét aprólékosan ismerteti, ezt a receptet éppen csak említi azzal a megjegyzéssel, hogy I. házi-orvosság, és hogy 2. nyelve és betűi szerint a XVIII. század elejéről való. Mindkét állítását tévesnek mondom.

⁵ Ez elbeszélést és Aeneas Sylvius leveleit ismerette, továbbá a Béli-kódexet 1896-ban újból felfedezte *Dévy József*. V. ö. *De duobus amantibus*. Ed. crit. princeps. Bp. 1899 és ugyanezen mű magyar fordítását, Budapest, 1917.

életszabályon, néhány versen, köztük Hunyadi Jánosról és annak fiairól, néhány, a papokhoz intézett intelmen – s eljutunk a kódex zárósoraihoz: „Omnia haec scripta tempore Matthiy Regis sunt”.

1896-ban a kódexhez tartozott még egy február hóval kezdődő, az 1458(?)–1496. évekre kiszámított papi naptár a középkor breváriumainak elejéről ismert kivitelben. Minden hónap végéhez a ma is szokásos kalendáriumi időjósítás és a salernói orvosiskola stylusában, leoninikus versekben írt életszabály csatlakozott. Sajnos, ezt a részt – a naptár utolsó lapjaira írt „apostema” (itt pestises mirigy!) elleni, 1470-ből való gyógyszerrel és egy végrendeletmintával együtt – valószínűleg bizonyos H., apostata pap és volt könyvtáros a kódexből kitepte. Ezzel egy orvostörténetileg értékes, Mátyás-kori receptünk veszett el!⁸

Álljon itt ezekután ama nevezetes pestis elleni orvosság a maga eredeti helyesírásában!

„Remedium contra pestem.

Az mely Emberen hirtelen mirigh lésson. husszon

négy ora allât ilyon Oruossal eyon

Tormát reszeltessen fogh hagymát töresson

Azt erős Eczetben habartassa megh. de io

keményon kennijok. azután ruhára kessik

az mirighre tarczak egy oraigh raita

Item mingiaraszt egy fekete tiukot Eleuenen

hassitsa megh kettvő azt mingy art melegon

mind bélestől kessik rea. Anak utána adgjon

Ismét fogh hágj mat

Ennij és eczetet idgjok rua

Ezeknek vtanna az maga vizeletiben is idgjok

még (De Ezel az oruossal adig Eljion

a migh az niirighnek husszon négy o

oraiaja el ne' múlik azután

ne' hasznai

Az fekető Tyúk is csak két avagy masofel

oraigh hagijon raita.”

Ha egyelőre eltekintünk e recept orvosi elemzésétől és pusztán a múlt idők egy emlékét látjuk benne, akkor ez az emlék az írás külső formája és nyelvsajátosságai alapján csakis a XVII. század második feléből származhatik. A filológiai okok kifejtését itt feleslegesnek tartom, mert a Márk barát krónikáját kísérő magyar glosszák betűi sokban hasonlítanak a recept betűtípusához; mivel pedig e glosszák kétségtelenül a XVII. századból valók,⁷ pontosabban – ahogy e széljegyzetek

⁶ Voss József idézett művében még említi röviden a naptárt és példákat közöl a salernói életszabályokra, így április hóra: „Ut viuas sane, minuas yenam mediane”. Az apostema elleni orvosságról megjegyzi, hogy „jó lesz idővel valahol közölni, mert korunkba/ állatkínzásnak is sok volna”. A kalendáriumot még Dévay is említi.

⁷ Vass is XVII. századnak tartja a glosszákat.

tartalmából következtethető – Báthori Gábor fejedelem (1608-1613) halála után Erdélyben keletkeztek, bizonyos, hogy a receptet is a XVII. században írták, és pedig szintén Erdélyben. Az írás erdélyi eredete mellett szól az is, hogy magyar nyelven örökítették meg az orvosságot az egyébként latin szövegű kódexben. Ha meggondoljuk, hogy a XVII. századi Erdély, mint akkoriban a magyar nemzetiség egyetlen és tudatos öre, mily nagy fokban ápolta a magyar nyelvet, akkor a recept idejének és helyének meghatározására ezt a bizonyítékot döntőnek is elfogadhatjuk.

Erdélyi származásra enged következtetni az a körülmény is, hogy a kódex a XVII. században valóban Erdélyben volt, ott valamelyik nemesi család könyvtárának tulajdonát képezvén. Minden jel arra mutat – így többek között az is, hogy a kódexxel a XIX. század közepén éppen egy *Bélái*, a háromszéki *Bodolán*, a család ősi telepén gazdálkodó István úr ajándékozta meg a magyar tudományosságot, – mondom, mindez arra mutat, hogy ez a nemesi család a Béli-család volt. Róluk különben ismeretes, hogy tudománypártolók és nagy könyvbarátok. Ehhez, mint a fejedelmi udvar kegyeltjeinek, mindig megvolt a módjuk. Kelemen, az apa a kegyetlen, kicsapongó és pazarló Báthori Gábor híve és kedvenc embere. Fiai, János és Pál a Rákócziak udvarának neveltjei, majd Pál a fejedelemnek támogatója a szerencsétlen végű lengyel királypuccs idején. Nagy rokonságuk révén tekintélyes vagyonhoz jutnak, melynek egy részét könyvek vásárlására fordítják. Innen van, hogy 1648-ban, mikor bátyja halála után Pál a sógornőjével osztozik, az erre vonatkozó szerződésben ily tétel is szerepel: „... az könyvek redeáljanak Béli Pálnak”.⁸

Ha ezek után tekintetbe vesszük, hogy a pestis a XVII. században állandóan pusztította Erdélyt, hol itt, hol ott öltvén nagyobb méreteket, annyira, hogy *Apor* Péter a döghalált a fejedelemség „hostis doinestieus”-ának nevezi, akkor könnyen érthető, miért éppen a pestis elleni gyógyszer feljegyzése volt a kódex akkori tulajdonosának a legégetőbb. Az erdélyi pestis 1602., 1608., 1622., 1633., 1646–47., 1660–61., 1676–77. években garázdálkodott különösen; 1646-ban nyugat felől, 1676-ban Észak-Afrikából Törökországon át kapott újabb erősítést a járvány. Receptünk is ebben az időben íratott, még pedig – ha valóban Béli Pál kezevonása, – nagy valószínűség szerint 1648–1650 között, tehát egy nagy pestisjárvány után közvetlenül, akkor, amikor a kódex is éppen Pál birtokába került, s amikor az újdonsült férjnek a mézesetek politikától mentes idejében

⁸ Közli *Deák Farkas, Uzoni Béli Pál. Magyar Tört. Életrajzok. Bp. 1887.*

⁹*Apor, Mon. H. H. Script. 11. 119. old.*

az olvasgatásra és jegyzetkészítésre is maradt pár perce. Hogy valóban ő maga írta-e, azt persze csak valószínűséggel állíthatjuk, e kétségtelenül fiatalos betűnek az öregedő Béli Pál egy levelével való összehasonlítása alapján.¹⁰ Egyes betűk Charaktere, továbbá az i-nek olvasható e-betűk és sok más graphologiai apróság támogatják ezt a valószínű feltevést.

A közölt orvosság a XVII. sz. orvosi ismereteivel összhangban van. Semmi sem új benne; minden részletében a középkori orvostudomány terméke. De tudjuk, hogy a pestisre vonatkozó ismeretek a XIV. századtól a XIX. századig alig fejlődtek valamit. Így származott át a XVII. századra ez az orvosság is, amely részben gyógyító, részben prophylaktikus szereket tartalmaz. A kornak a pestisről való pathogenetikai felfogása, valamint empirikus gyógyszerhatástana megmagyarázza nekünk e recept egyes alkatrészeinek jelentőségét. Így a tormáét, ecetét, fokhagymáét, mint a betegség első 24 órájában a pesti ses bubo f elf akasztására *localisait* alkalmazott tapasztokét, ilyképen remélvén az egyelőre csak a mirigybe (trüse, platter, baste, apostema) koncentrálódott rothadó anyagoknak s a pestis vírusának a testből való gyors kiürülését.

Ezek a drogok ma is használt bőrizgató és részben antiseptikus szerek, mely tulajdonságuk mustárolaj-tartalmukban rejlik. A hagymafélékben a hivatalos mustármag allylmustárolajához hasonló anyag van, a torma pedig butylmustárolajban gazdag. Az erős ecet részben mint a szövetek elfolyósodását okozó folyadék, részben mint a keményebb növényi részek macerálására alkalmas szer célszerű kiegészítője a mirigyfakasztó tapasztnak.

Az ecetnek, ecetes ételeknek és a fokhagymának egyidejűleg a *diaetában* való fölvétele azért történt egyrészt, hogy ezek mint rothadást gátló anyagok a pestisvirusnak a szervezetben való szétterjedését megakadályozzák,¹¹ másrészt hogy a levegőben kóválygó betegségkötő mérges párák és gőzök az ecet- és fokhagymaillatú szájban közömbösíttessenek. A pestises diaeta tehát részben gyógyítást támogató, részben prophylaktikus célokat szolgál.

Ugyancsak prophylaktikumként említi a recept a beteg saját vizeletét. A húgyivást azonban döghalál ellen más, középkori kódexek is ajánlják. Főleg a szegényebb néposztály használatára, amely a jóval drágább, térjék nevű universalis ellenmérleghez mint pes-

¹⁰ Lásd e levél facsimiléjét *Deák* id. műve elején.

¹¹ A Cod. lat. 1660. Monacensis-ben olvasható: „als dein essen sol gemacht sein mit ezzig, Ezzig bhüt das plut, das essen sol faul wirt.” Közli *Sudhoff*, A. f. Gesch. d. Med. 8–10. köt,

tis elleni orvossághoz nehezen tudott hozzájutni.¹² A nürnbergi 1679-i Pestisordnuug viszont már óva int a vizeletivástól.¹³ A vizeletnek orvosságként való használata a XV-XVII. században könnyen érthető. A korbeli alkímisták ugyanis egyéb emberi se- és exeretumokkal együtt a vizeletet is felhasználták, hogy belőle cxtrahálják a bölcsek kövét, az egyetemes gyógyítószert. Kevés kellett ahhoz, hogy a bölcsek kövének gyógyító tulajdonságaival felruházzák a kő készítéséhez használt anyagokat is.¹⁴

Sokkal ritkábban olvasunk a kódexekben a fekete tyúkkal végzett pestis elleni kúráról. *Sudhoff* nagy pestisiratgyűjteményében csak a müncheni 720-as jelzésű német kéziratban olvastam a Béldi-receptben leírt eljáráshoz hasonlót. Ott az élő tyúknak tollafosztott hátulját 3-4 óráig, itt az elevenen kettévágott tyúkot 1-2 óráig ajánlja az író a pestismirigyekre. Ezen idő alatt a pestisméreg átfolynék a szárnyasba, melyet, ha még él, meg kell ölni, de nem szabad megenni, mert fertőző!

A fekete tyúknak ez a pestises beteget megváltó ereje az első pillanatra naiv babonának tűnik fel. Valójában az is, azonban igen mély értelem rejlik a nevetességesség álarca mögött. Tulajdonkép a nemzeti, faji és vallási alapok szerint „elkülönült világnézetek közös metszőpontja az a gondolat, együtthatója az a mentalitás, amelyből a betegségnek más lényre, élő vagy élettelen ens-re átvihetősége és ezzel gyógyíthatósága kisorsjadt. A mágiának és a racionális tudásnak, a dolgok ismeretlen természetes erejében való hitnek és a transzcendentális, metaphysikai energiáknak hordozója, az *egyetemes* emberiség psyché je termeli ki magából fokozatosan a *transplantatió*nak, vagyis általánosan szólva, a *tulajdonságok átültethet őség ének* az egész erkölcsi és pliyisikai világot kormányozó törvényét.

Ez a tudat alatt az ősidőktől fogva egyetemes érvényességűnek elfogadott törvény nagy átható erejével befolyásolta az emberi kultúrának minden ágát. Működésének nyomát minden korban megtaláljuk. Az emberiségnek a bűnöktől való megváltása, a zsidók bűnbakja, az Isten bárányának gondolata csak oly partialis következményei ennek a törvénynek, mint az orvostudomány naiv korszakában a közösülés közben mérgező lányokról szóló hindu tan, az életerő átadhatóságának *mūr* a bibliai teremtéstörténetben, majd a halottak feltámasztásában és a Dávid király gerocomiájának gyógyításában megnyilatkozó hite.

¹² V. ö. a müncheni Cod. lat. 250., Cod. germ. 591., a würzburgi Cod. Herb. M. eh. quart lfi/2., a lipcsei Ms. 1178. jelzésű XV. századi kéziratok pestis elleni orvosságait. Közli *Sudhoff* id. folyóiratban.

¹³ *L. Schöppler*, Janii s 12. 256.

¹⁴ V. ö. *Mayer F. Kolos*, A bölcsek kövéről. Magy. Gyógyszertud. Társ. Értesítője. 1926.

A tudományos orvoslás a transplantációt, melynek a mágiával és a Sympathikus gyógyítással való keveredését legújabbban *Stemplinger* fejtegette,¹⁵ mint indirect gyógyítást főleg a Paracelsus utáni spagirikus elméletekben dolgozta ki Összefüggő rendszerré. Az volt a feltevés, hogy két alkalmasan megválasztott, de nem szükségképpen adaequat physikai test érintkezésekor az egyikből a másikba energiák vagy mérges anyagok folyhatnak át. Modern terminológiával ezt úgy mondhatnám, hogy a magasabb feszültségű helyről az alacsonyabb feszültségű felé áramlás indul meg. Ily értelemben ajánlja már *Galenus*, hogy az asthenias vagy rosszul emésztő egyének életerős fiatal lányokkal takarózzanak.¹⁶ Ezen feltevés alapján melengeti magát a fagyos Dávid király is fiatal szűzekkel, a nőből, mint a legtermészetesebb és legősibb thermophorból szíván magába a meleget.¹⁷ A kézrátétellel gyógyítás, a magnetizálás, a suggerálás is mind energiaátvitel, s tulajdonképp a transplantatio egy fajtája.

A középkor végétől kezdve a transplantálást azon célból végzik, hogy maga a betegség költözzön át abba a személybe, élő vagy élettelen állatba, illetőleg tárgyba, amellyel a pacienst érintkezésbe hoztuk. így „a syphilitikusok és kankósok a szűzekkel vagy kecskével való nemi érintkezéstől várták bajuk gyógyulását. Ezt a módszert a tudós Bartholomaeus *Montag nana* († 1470) orvos is tanácsolta egyik főpap betegének. Sőt! Még ma is el van terjedve az intelligensebbek között is a transplantationak ez a hite és módja.

Sokszor úgy végezték a betegség átültetését, hogy a beteghez élettelen tárgyat érintettek, vagy azt a betegség; esetleges termékével bekenték s aztán eldobták. Az, aki ilyen *tárggyal* érintkezésbe jött, megkapta véleményük szerint a bajt, míg a másik ugyanakkor meggyógyult. Gyakran elégségesnek vélték a betegség feljegyzését valamilyen közszemléletnek kitett helyen, abban a hitben, hogy az elolvasóra vándorol át a nyavalya. Gyermekkoromból emlékszem, hogy a transplantationak ez a faja mint babona ma is él és virul a nép között. Gondoljunk pl. a kapuszárnyak, deszkakerítések „nátha eladó” felirataira.

Gyakran állat, főleg kecske, macska, kacsa, kutya-kölyök, Béli orvosságában frissen leölt fekete tyúk szerepel a betegségtől való mentesítő gyanánt. A paracéista *Maxwell* 1679-ben megjelent *Medicina magnetica*

¹⁵ *Stemplinger*, Sympathie und Sympathiekuren. München, 1919, 63. old., stb.

¹⁶ V. ö. ugyanott, 65. old.

¹⁷ Már *Hippokrates* említi γυναικείων c. művében, hogy a nő melegebb mint a férfi. „Θερμότερον δέ το αίμα χει ή γυνή, και άνα τούτο θερμότερη έστι του άνθρπών. Igaz, hogy ezen állítása ellentétben van a Gyűjtemény más helyeivel.

című munkájában azt írja, hogyha az állat az életerőt veszélyeztető rossz tulajdonságot magába szívta, akkor az életerő felszabadul és szokásos teendőjének végzésére újból alkalmas; az állat azonban, amelybe a baj átment, elgyengül, s végül megdöglik, ha nem gyógyítják.

Ily értelemben a közölt pestis elleni orvosság minden részletében megfelel a XVII. század orvosi elméleteinek, s azt Béli csak valamilyen tudós erdélyi orvostól hallhatta. Az a határozottság, amelyet a használati utasítás olvasásakor érzünk, arra enged következtetni, hogy Erdélyben ezt a pestisellenes kúrát valóban alkalmazták is.

Mindezekben a figyelmes olvasó felfedezheti a modern contagiositás és immunitás tanát, s egyben azt a tanulságot nyerheti, hogy a lebecsült régi korok látzólag nevetséges együgyűségei tiszteletreméltók, mert az orvostudomány fejlődésébe *conditio sine qua non*-ként, szervesen beletartoznak. Tudománytörténeti értéküket csak az állapíthatja meg, aki bele tudja magát élni a megfelelő kor gondolatvilágába és eszmekörébe.